

Ўзбекистон Археологияси фани тароққиётида академик

М.Е.Массоннинг ўрни

Жиззах вилоят ХТХҚТМОҲМ

катта ўқитувчиси Ж.Ж.Юлдашев

Аннотация.

Ушбу мақола таниқли археолог М.Е.Массоннинг ҳаёт йўли ва илмий фаолияти, унинг археологик тадқиқотлари натижалари, Ўзбекистон археологияси ривожига қўшган улкан ҳиссаси мавзусига бағишланган.

Калит сўзлар: археология, экспедиция, арк, фриз, Афросиёб, Ерқўрғон, Айритом, Ахсикат, Қоратепа, Тункат

Аннотация

В этой статье рассматриваются жизнь и научная деятельность известного археолога Массона, также результаты его археологических исследований и его значительный вклад в развитие археологии Узбекистана.

Ключевые слова :

Археология, экспедиция, арк,фриз, Афрасиаб, Еркурган, Айритом, Ахсикент, Коратепа,Тункат.

Annotation

This article deals with the life and scientific activities of the famous archaeologist Masson, and the result of his archaeological research and his significant contribution to the development of archeology in Uzbekistan.

Key words.

Archeology, expedition, ark,friz, Afrasiyab, Yerkurgan, Ayritom, Axsikent, Karatapa, Tunkat, Annatation.

Массон Михаил Евгеньевич Ўзбекистон тарихини ўрганишга катта ҳисса қўшган олимлардан биридир. У Ўрта Осиё тарихи, археологияси, меъморчилиги, нумизматикасини ўрганиб, жуда катта кашфиётлар қилди ва

бир қанча йирик шаҳарларда жумладан, Туркистон, Самарқанд, Шахрисабзда катта археологик экспедицияларга бошчилик қилди ҳамда ноёб топилмалар орқали Ўрта Осиё моддий ва маънавий маданиятини бойитди. Ўрта Осиёда археология фанининг асосчиларидан бири бўлган М.Е.Массон Ўрта Осиё тарихининг турли даврларига оид катта илмий изланишлар қилди. Биз бу мақолада мавзумиз даврий чегараланиши асосида М.Е.Массоннинг таржимайи ҳолига ва 1940-1970 йилларда олиб борган баъзи тадқиқотларига тўхталиб ўтамиз.

Массон Михаил Евгеньевич 1897 йил 21 ноябрда Петербургда туғилган, 1986 йил 2 ноябрда Тошкентда вафот этди. Археолог, тарихчи, шарқшунос 1936 йилда Археология доктори, 1945 йилда профессор, 1940-1968 йилларда Ўрта Осиё университети археология кафедраси мудирининг лавозимида фаолият юритган. 1944 йилда Ўзбекистон ва 1950 йилда Туркменистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, 1951 йилда Туркменистон ФА академиги. Дастлабки археологик комплекс экспедициялар 1936-1938 йилларда Термиз археологик комплекс экспедициясига раҳбарлик қилади, шунингдек, Жанубий Туркменистон археологик комплекс экспедицияси асосчиси ва раҳбари саналади. XIX аср охиридан Самарқандда кейинчалик Тошкентда яшаган [4].

М.Е.Массоннинг археологик ишларда ўрганилган айрим маълумотларга тўхталиб ўтсак.

Афросиёб ва унинг топилмаларига қизиқиш 1868 йилда Чор Россияси томонидан Самарқанд босиб олингандан кейин бошланди. 1912 йилда Ўрта Осиёда археологик илмий тадқиқот ишларини Афросиёбни ўрганишдан бошлайди, кейинги йилларда Ўзбекистон, Туркменистон, Қирғизистон, Жанубий Қозоғистонда кўплаб археологик қидирув ва қазишма ишларини олиб боради. Массон раҳбарлик қилган Жанубий Туркменистон археологик комплекс экспедицияси фаолияти билан Нисо ва кўҳна Марв шаҳар харобаларидан топилган осори - атиқалар оламшумул аҳамият касб этди [4].

Афросиёбда 1919 йилда М. Е. Массон, В. Л. Вяткин тадқиқот бошлаган жойларда қазилар ишларини давом эттириб, сомониёлар саройи (IX-аср) харобаларини очди [2].

Ўзбек халқининг қадимий тарихи ва маданиятидан гувоҳлик берувчи кўҳна шаҳар харобаларидан бири Термиз шаҳридан 18 км шарқда, Амударё қирғоғида жойлашган Айритом хисобланади. 1932-1933 йилларда М. Е. Массон томонидан Айритомда қазилар ишлари олиб борилади. Дастлаб Айритом яқинида Амударё тубидан одам хайкалчалари ишланган фриз (пирамон) парчалари топилган. Бу топилма фанга “Айритом фризи” номи билан маълум. Мазкур топилмани биринчи бўлиб М.Е.Массон ўрганди ва фанга киритди. Фризда уч созанда аёл тасвирланган [3]. 1933 йилда М.Е.Массон томонидан олиб борилган археологик қазилар давомида яна 7 та фриз бўлаклари ҳамда будда ибодатхонаси харобасини топган. Фризлар I-II асрларга оид бўлиб, уларда кўшнай, чилтор, уд, ноғора чалаётган созандалар ва гулчамбарлар, мева солинган идишлар кўтариб олган йигит-қизлар ифодаланган. Бундан ташқари Айритомдан милoddан аввалги II аср охири ва милодий IV асрларга оид иккита қабр топилиб, уларнинг биридан курол-яроғлари билан бирга дафн қилинган жангчининг, иккинчисидан идиш-товоқлар ҳамда зеб-зийнатлари билан қўмилган аёлнинг жасад қолдиғи чиққан [2]. Ушбу топилмаларни М.Е.Массон ҳар томонлама ўрганиб, таҳлил қилиб, уларда буддавийлик дини билан боғлиқ кўриниш тасвирланганлиги, унда Эллин ва ҳинд-гандхар маданиятлари анъаналари ўз ифодасини топганлигини қайд қилди. Эътиборли томони шундаки, мазкур топилма асосида М.Е.Массон томонидан Кушон тарихи ва маданиятига боғлиқ билдирилган фикрлар ҳозирги кунда ҳам ўзининг илмий аҳамиятини йўқормаган [3].

Бу топилмалар М.Е.Массоннинг Кушон тарихи ва маданиятига бўлган қизиқишини кучайтирди. Бу қизиқиш пировардида М.Е.Массон томонидан

Кўхна Термиз тарихини ўрганиш учун махсус экспедиция уюштирилишига сабаб бўлди.

1936-1938 йилларда Термиз Археологик Комплекс Экспедицияси - Термиз шаҳар ва атрофининг тарихий даврларини белгилаш ҳамда археологик материаллар тўплаш мақсадида Ўрта Осиёда биринчи марта ташкил этилган илмий экспедиция ҳисобланади. Илмий тадқиқот ишларига М.Е. Массон раҳбарлик қилади [4]. Ушбу экспедиция Термизнинг қадимги тарихига, шу жумладан Кушон даври тарихини ўрганишга ҳам катта эътибор қаратди. Айритом моддий-маданий ёдгорликлари ўзбек халқининг кушонлар давридаги тарихини, маданий меросини, урф-одатларини ва бошқа соҳаларини ўрганишда катта аҳамиятга эга.

Илмий тадқиқот ишлари натижасида Термиз шаҳрининг тарихий топографияси тузилди. Чингизтепа ва Қоратепа қадимги будда ибодатхонаси очилди; Антик давр фризлари топилди; Айритом харобасида археологик тадқиқотлар олиб борилди; Термизшоҳлар саройи харобаларини ўрганиш ишлари кенг йўлга қўйилди. Термиз ва унинг атрофларининг суғориш тарихи билан боғлиқ ҳолда ўрта аср меъморий ёдгорликлари ҳам ўрганилди. Умуман экспедициянинг фаолияти Термиз ва унинг атрофларини ўрганиш билан чекланибгина қолмай, балки Ўрта Осиё тарихини археологик жиҳатдан тадқиқ этиш ҳамда даврлаштиришда илмий аҳамиятга эга. Шундай қилиб, беш йил ичида Ватан кушоншунослиги проф.М.Е.Массоннинг саъий ҳаракатлари билан маълум ютуқларни қўлга киритди ва келажакдаги кашфиётлар учун замин яратди. Бу тадқиқотлар ва кашфиётлар ватан кушоншунослиги ривожига улкан ҳисса бўлиб қўшилди ва кўплаб янги тадқиқотларга тurtки бўлди.

Наманган вилояти Тўрақўрғон туманидаги Шаҳанд қишлоғи ҳудудида, Сирдарёнинг ўнг соҳилида жойлашган Ахсикат - қадимги шаҳар харобаси ҳисобланади. Ахсикатни археологик жиҳатдан ўрганиш ишлари XIX аср охирлари – XX аср бошларидан бошланган. М. Е. Массон томонидан 1939

йилда тадқиқот ишлари олиб борилди. Археологик тадқиқотлар натижасида Ахсикат арк, шаҳристон ва рабоддан иборат бўлганлиги, шаҳарнинг уч қисми ҳам алоҳида деворлар билан ўралганлиги, аркда ҳоким саройи, зиндон, шаҳристонда ички бозор, жомъе масжиди, пишиқ ғиштдан ишланган ҳовуз ва ариқлар, рабодда ҳунармандлар маҳаллалари ва ташқи бозор мавжуд бўлганлиги аниқланган. Ахсикат Наманган ўлкашунослик музейи ходимлари томонидан ҳам ўрганилган (1957-1959). 1960 йил Ўзбекистон ФА Тарих ва археология институти уюштирган махсус экспедиция Ахсикат рабодидан XI асрга оид кўҳна ҳаммом ўрнини очган. У ердан сопол идиш, қувур, чақа танга ва шиша буюмлар топилган. Бундан ташқари, Ахсикат харобаларидан ғарброкда ўрта асрларга оид яна бир шаҳар харобалари борлиги аниқланган [4].

М. Е. Массон томонидан 1929-1934 йилларда Ўрта аср Тункат шаҳар харобасида (мил. V-XII асрлар) археологик қазилма ишлари олиб борилди. Тункат шаҳар харобаси Оҳангарон дарёси ҳавзасида жойлашган, умумий майдони 50 гектар. Арк, шаҳристон ва рабоддан иборат бўлиб, атрофи мудофаа девори билан ўралган. Тункат ўрнидаги қишлоқ V аср бошларида чорвадор қабилаларнинг ўтроқлашиши туфайли вужудга келган. VI асрга келиб қишлоқ шаҳарга, VI аср охирида эса Илоқ пойтахтига айланган. Қорамозор тоғларида олтин ва кумуш конлари мавжудлиги Тункатнинг тез тараққий этишига имкон берган. Тункат аркида ҳоким саройи, масжид қурилган. Шаҳристон ва рабоддан кўплаб металл, шиша ва сопол буюмларнинг топилиши, Тункатда ҳунармандчилик ривож топганидан дарак беради. Тункатдан, шунингдек, зеб-зийнат буюмлари, қурол-яроғлар ва кўплаб тангалар топилган. Тункатнинг ўз зарбхонаси бўлган. Қорахонийлар билан кураш, қазилма бойликларининг тугаб қолиши ва Тункатнинг савдо йўлидан четга чиқиб қолиши натижасида XI асрнинг 2-ярмидан шаҳар таназзулга учраган. XII асрдан Тункат кимсасиз, ташландиқ ҳолга келиб қолган [1].

Қарши шаҳридан 10 км шимолда жойлашган Ерқўрғон - қадимги шаҳар харобаси (мил. авв. IX-VIII асрлар – милодий VI аср) ҳам маҳаллаий тадқиқотчилар томонидан ўрганилди. Тарихий манбаларда Бахл, Боло, Валаам, Нашеболо деб тилга олинган. Ерқўрғонда дастлаб Туркистон археология ҳаваскорлари тўғараги аъзолари иш олиб боришди. 1963-1964 йилларда М. Е. Массон текширишлар олиб борди. Ерқўрғон харобаси қалъа ва шаҳристондан иборат бўлиб, умумий майдони 150 гектар, буржлар билан мустаҳкамланган 2 қатор мудофаа девори билан ўралган. Қазил вақтида сопол идиш (хум, хумча, косалар, това, қозон, тоғора, қадаҳ ва бошқа буюмлар), диний маросимларда ишлатиладиган асбоблар, маъбудаларнинг сопол ҳайкалчалари, Нахшаб тангаси (III-VI асрлар), сўғд ёзуви намуналари, муҳр нусхаси топилган [2].

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, М. Е. Массон томонидан Ўзбекистоннинг кўплаб вилоятларида тадқиқотлар ўтказилди. Натижада, Термиз шаҳри, Наманган вилояти, Қарши шаҳри атрофларида катта ҳажмда муваффақиятли тадқиқотлар ўтказилди. М. Е. Массон томонидан олиб боилган қидирув ва тадқиқот ишлари натижасида Афросиёбда сомонийлар саройи (IX-аср), [5] Айритомда фриз бўлаклари, будда ибодатхонаси харобалари, Тункат шаҳар харобалари топиб ўрганилди. Бундан ташқари Ўрта Осиё тарихи, айниқса, нумизматикаси ва Самарқанд, Бухоро, Тошкент шаҳарлари тарихий топографияси, кончилик тарихи, меъморлиги, эпиграфика бўйича илмий йўналишлар муаллифи саналади. Массон муҳаррирлиги остида 30 дан зиёд илмий тўпламлар ва монографиялар, шунингдек, Жанубий Туркманистон археологик комплекс экспедициясининг 18 жилдини нашрдан чиқарди.

Ўзбекистонда археология фанига катта эътибор берилиши натижасида бугунги кунда илмий тадқиқотларнинг натижаси сифатида тарихимизнинг бир неча юз минг йилликлардаги тарихий воқеликларга ойдинлик

киритилмоқда, Ўзбекистон жаҳоннинг илк цивилизация марказларидан бири эканлиги ўз исботини топмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Т.Ш.Ширинов, А.Э.Бердимуродов, М.Ҳ.Пардаев // Ўзбекистон археологияси. 2010 йил № 1. 4-10 бет
2. А.Яхшиев “Ўрта Осиё Кушоншунослигининг шаклланишида М.Е.Массоннинг ўрни” Ўрта Осиёнинг маданий мероси. Т.2002 й 295-296 бет
3. Холбоев З.Т “Ўзбекистоннинг археология ёдгорликлари” ўқув услубий кўлланма ЖДПИ 2014 й. 18, 26,32, бет
4. Д.Алимова, А.Асқаров, Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. Т.: “Ўзбекистан миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004 йил. 1, 8, 10, жилд,
5. Т.Ш.Ширинов. Ўзбекистонда археология фанини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон-жаҳон цивилизацияси тизимида“Ўзбекистон моддий маданияти тарихи” 32-нашри “Фан” 2001.

Ф.И.О	Юлдашев Жамол Журабоевич
Шўъба номи	Тарих, археология ва этнология масалаларининг замонавий талқинда акс этиши
Мақоланинг мавзуси	Ўзбекистон Археологияси фани тароққиётида академик М.Е.Массоннинг ўрни
Ловозими, илмий даражаси унвони	Жиззах ВХТХҚМОҲМ “Ижтимоий иқтисодий фанлар методикаси” кафедраси катта ўқитувчиси
Телефон рақам (коди билан)	+ 99891 942 93 53
e-mail	